

Marija Počivavšek, En gros & en detail: trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse. Celje: Zgodovinsko društvo, 2012, 416 strani, ilustr.

Slovensko zgodovinopisje je v zadnjih desetletjih posvetilo veliko pozornost tudi gospodarski zgodovini, toda prav trgovina je ostala zunaj »sistematičnega raziskovalnega interesa«, čeprav je ob industriji, obrti in denarništvu na neagrarnem področju ena temeljnih gospodarskih panog. V literaturi je trgovina v pretežni meri obravnavana v širšem kontekstu gospodarske zgodovine oziroma v povezavi z drugimi panogami, zlasti z industrijo in obrtjo. Muzejska svetnica dr. Marija Počivavšek se je za zapolnitev te zgodovinopisne vrzeli lotila monografske obdelave vseh pomembnih ekonomskih premikov na področju slovenske trgovine za obdobje prve polovice 20. stoletja. Odločila se je, da bodo temelj za sintetično podobo vloge, strukture in delovanja trgovine na Slovenskem podrobne študije razvojnih trendov v treh največjih slovenskih mestih, v Ljubljani, Mariboru in Celju, v katerih je bila osredinjena skoraj polovica slovenske trgovinske dejavnosti. Na mikro ravni zbrane podatke je avtorica »primerjalno analizirala in sintetizirala ter jih postavila v širši, slovenski kontekst« (9). Monografija je predelana in dopolnjena doktorska disertacija, ki jo je Počivavškova leta 2011 zagovarjala na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Z raziskovanjem gospodarske zgodovine se je avtorica začela ukvarjati že pri pisanju diplomske naloge, za katero je s soavtorico dobila fakultetno Prešernovo nagrado, intenzivirala pa ga je pri strokovnem delu po zaposlitvi leta 1987 v Muzeju novejšje zgodovine v Celju. Doslej je pripravila okoli štirideset različnih razstav, njena bibliografija obsega nad 170 enot, posebej pa naj omenimo njeno sodelovanje pri muzejski publikaciji *Trgovina v Celju*. Počivavškova se je metodološko pravilno odločila, da bo sintetični oris podala v ustreznem širšem gospodarskem okviru in z upoštevanjem dejstva, da se mestoma ob trgovini vzporedno prepletajo elementi socialne, politične, pravne in kulturne zgodovine ter urbanizacije, v teritorialnem pogledu pa po letu 1918 za umestitev v jugoslovanski okvir, primerjalno pa še v širša evropska in svetovna trgovinska gibanja. Prikaz trgovinske dejavnosti na Slovenskem z različnih vidikov in ravni je vplival tudi na struktuiranju monografije. Pri oblikovanju poglavij se je odločila za problemski kriterij in njegovo kombinacijo s kronologijo. Poudarimo naj tudi zahtevno metodološko nalogo, da ob upoštevanju dosežkov relevantne domače in tuje literature,

ki je pomembna zlasti za širši okvir obravnavane teme, temeljna vprašanja trgovinske dejavnosti osvetli predvsem prek različnih kategorij virov. Ti pa so zelo razdrobljeni in razpršeni ter kakovostno in po obsegu zelo različni.

Marija Počivavšek je svojo obsežno monografijo smotrno razdelila na sedem vsebinsko zaokroženih poglavij, pa tudi na številna podpoglavja, kar omogoča dobro preglednost vseh temeljnih vidikov strukture in razvoja trgovine na Slovenskem v obravnavanem času. V uvodu in prvem poglavju *Trgovina kot gospodarska panoga* (13-22) je po literaturi osvetlila pojem trgovine kot ene najvitalnejših delov gospodarstva, njeno posredniško funkcijo med producentom in potrošnikom, strukturo ter pomembno vlogo trgovinske politike, povezane z mednarodno izmenjavo blaga. Povzamemo naj le poudarka, da je trgovina razvojno ena najbolj propulzivnih dejavnosti in da sta se v zadnjem stoletju njen ustroj in podoba izjemno hitro spreminjali ter da je bila na slovenskem ozemlju tudi zaradi njegove ugodne zemljepisne lege »že od nekdanj dobro razvita« (8).

V naslednjih dveh poglavjih je avtorica pregledno prikazala problematiko zakonskih okvirjev za trgovinsko dejavnost na Slovenskem ter razvojne trende in značilnosti svetovne in slovenske trgovine v okviru gospodarskih gibanj v starejših in novejših obdobjih. V poglavju *Zakonodajno okolje* (23-44) je zlasti po uradnih listih ter pravni in zgodovinski literaturi prikazala poglobljena določila šestih avstrijskih in jugoslovanskih zakonov od leta 1859 do 1937, ki so bili pravni temelji za trgovinsko dejavnost na Slovenskem. Pri tem je zanimivo dejstvo, da je bila sprva trgovina uvrščena med obrtne dejavnosti in jo je zato regulirala obrtna zakonodaja, šele postopoma pa posebni trgovinski zakoni, ter da se je na Slovenskem še do tridesetih let uporabljala tudi stara avstrijska zakonodaja.

Poglavje *Razvojni trendi v trgovini* (45-105) je Počivavškova po kronološkem kriteriju razdelila na dve podpoglavji tako, da pregledu značilnosti trgovine v svetu in na slovenskem ozemlju od najstarejših obdobj do prve svetovne vojne sledi njen oris na Slovenskem med obema vojnoma v evropskem in jugoslovanskem okviru. Že v drugi polovici 19. stoletja so bile v vseh slovenskih deželah razvite različne oblike trgovine (na drobno in debelo ter tranzitna). Na prelomu v 20. stoletje je postala z okoli štiri tisoč trgovci (veliki trgovci so bili zlasti v Trstu, Ljubljani, Mariboru in Celju) partner industriji in v tem pogledu je trgovina zamenjala obrt. Novo obdobje in nove razmere so za trgovino in celotno neagrarno področje nastale po oblikovanju jugoslovanske države. Po orisu evropske zunanje trgovine, v kateri je imela jugoslovanska le skromen delež zlasti z izvozom agrarnih produktov in z uvozom industrijskih izdelkov, je avtorica posvetila pozornost prilagajanju slovenskega neagrarnega gospodarstva novemu jugoslovanskemu tržišču in slovenski pomembni vlogi na njem, centralizaciji tudi na področju uradov za trgovino, obrt in industrijo ter stanovski organiziranosti trgovcev v gremije in društva. V Zvezo trgovinskih gremijev v Ljubljani je bilo vključenih 28 območnih združenj. Prikazala je tudi pomembno vlogo Zbornice za trgovino, obrt in industrijo pri zavarovanju koristi in pospeševanju razvoja neagrarnih panog. Ta zbornica je vodila tudi trgovinski register, ki je dragocen vir za podrobnejši prikaz različnih trgovinskih firm na posameznih območjih Slovenije. Vse temeljne

pristojnosti za urejanje trgovine in drugih neagrarnih panog so imele državne oblasti, tako da so bili samoupravi ljubljanske in mariborske oblasti 1927-1929 ter banska uprava in svet Dravske banovine v tridesetih letih lahko le predlagatelji ukrepov za izboljšanje položaja slovenske trgovine, na njen razvoj pa so lahko neposredno vplivali le s skromnimi finančnimi podporami, zlasti za trgovsko strokovno šolstvo. Izvoljeni oblastni poslanci in od ministra imenovani banski svetniki iz vrst trgovcev so skupaj s predstavniki obrti in industrije kritizirali takšno gmotno zapostavljanje neagrarnih panog z utemeljitvijo, da ni v skladu z njihovo pomembnostjo v slovenskem gospodarstvu kot tudi ne z njihovim davčnim prispevkom v oblastne in banovinske proračune.

Najobsežnejše poglavje Trgovina v slovenskih urbanih središčih (106-237) je s podrobno analizo razvoja in strukture trgovinskih gibanj v Ljubljani, Mariboru in Celju vsebinski temelj monografije. Počivavškova je uvodoma poudarila, da je bila skoraj tretjina trgovine osredotočena v Ljubljani, druga tretjina zlasti v Mariboru, Celju, Kranju in na Ptujju, le ena tretjina pa v podeželskih krajih. Večina trgovine je bila v lasti zasebnikov, postopoma pa so se razvile tudi družbe z omejenim jamstvom in javne trgovske družbe, le skromno pa je bilo število delniških družb. Zlasti v industrijski središčih so delovala tudi delavska konzumna društva. Ob prevladi trgovin z mešanim blagom, trgovin z deželnimi oziroma kmetijskimi pridelki in branjarij pa so se v večjih mestih razvile tudi specializirane trgovine in posamezne veletrgovine. Avtorica je trgovinsko dejavnost v treh največjih slovenskih mestih obdelala v petih tematskih razdelkih. Najprej je podrobno orisala podobo mest z vidika gospodarske razvitosti in razvoja trgovine v njih v starejših obdobjih, nato pa njihova gravitacijska območja. Težišče je na podrobnem prikazu strukturiranosti trgovinskih obratov ter na povezanosti in obsegu njihove dejavnosti glede na gospodarsko razvitost posameznih mest. V vsakem mestu je prikazano obvezno članstvo v trgovinskih gremijih, posebej pa tudi prostovoljno združevanje trgovcev v stanovska društva. Pri Ljubljani je tudi opis Ljubljanskega velesejma, ki je po začetku delovanja leta 1921 »pomenil prvo večjo gospodarsko manifestacijo mednarodnega pomena« (150) v Sloveniji, posebej tudi pomembno promocijsko prireditev za področja trgovine.

Podrobna analitična predstavitev razvitosti trgovinskih dejavnosti v Ljubljani, Mariboru in Celju, v znatni meri dokumentirana z arhivskimi in statističnimi viri, je soliden temelj za sintetični prikaz različnih vidikov slovenske trgovine v treh nadaljnjih poglavjih, o njeni strukturi in organiziranosti, o problematiki vseh zaposlenih v njej in o trgovskem strokovnem šolstvu ter o načinu poslovanja trgovinskih obratov med vojnama.

V poglavju Struktura slovenske trgovine (238-298) je avtorica s številnimi podatki osvetlila krepitev vloge trgovine v slovenskem gospodarstvu med vojnama v primerjavi s prejšnjimi obdobji ter njeno veliko vlogo v prvi Jugoslaviji. Za primerjavo naj navedemo njeno ugotovitev, da se je konec 19. stoletja ukvarjalo s trgovino in prometom okoli 4 % prebivalstva, do leta 1931 pa se je to število skoraj podvojilo. Leta 1931 je bilo v slovenski trgovini že okoli 31.400 zaposlenih. Posebno pozornost je posvetila prikazu razmaha trgovine v konjunkturnih dvajsetih letih in negativnih

posledic velike gospodarske krize v prvi polovici naslednjega desetletja na trgovinsko dejavnost, ki se je zmanjšala za tretjino. V tem času je število prodajaln zlasti zaradi zmanjšanja kupne moči upadlo od 14.500 na okoli 9.500 oziroma za 31 %, šele v drugi polovici tridesetih let pa se je slovenska trgovinska dejavnost spet postopoma krepila. Za obdobje med vojnama je Počivavškova posebej poudarila značilnosti, da se je v strukturi trgovine krepila specializiranost in da se je razširila na nove panoge, na njenem vrhu so bila trgovinska podjetja na debelo, ki so se ukvarjala z izvozom agrarnih pridelkov in uvozom industrijskih izdelkov za potrebe manjših trgovin, na spodnjem delu njene stratifikacijske lestvice pa so bile trgovine z mešanim blagom, razširjene tudi v predmestjih, najbolj pa so bile značilne za podeželje. V notranji trgovini je bilo kar 90 % malih obratov, v njej so prevladovale manjše družinske trgovine, le večje pa so zaposlovale vajence in pomočnike. V primerjavi z obdobjem pred prvo svetovno vojno je relativno najbolj naraslo število trgovinskih družb z omejeno zavezo.

V poglavju *Trgovci, pomočniki in vajenci (299-374)* je avtorica po podrobnem prikazu strukture zaposlenih v trgovini osvetlila tudi organiziranost trgovstva, posebno pozornost pa je posvetila različnim vidikom socialnega položaja vseh kategorij zaposlenih. Ob uvedbi osemurnega delavnika po vojni so trgovskim nameščencem z oblastnimi uredbami podaljševali delovni čas, poseben problem je bilo njihovo nedeljsko delo, kar vse je bilo povezano z odpiralnim časom trgovin, ki kljub številnim prizadevanjem ves čas med vojnama ni bil urejen. Del trgovskih »nastavljencev« oziroma nameščencev je bil tudi sindikalno organiziran. Organizirani nameščenci so bili aktivni v bojih za izboljšanje svojega gmotnega položaja in delovnih pogojev ter so s trgovskimi gremiji sklepali tudi kolektivne pogodbe. Pri opisu postopnega uvajanja bolniškega, nezgodnega in pokojninskega zavarovanja, je posebej prikazala pomembno vlogo Trgovskega bolniškega in podpornega društva, ki je nudilo svojim zavarovancem nekatere posebne ugodnosti. Avtorica je podrobno prikazala tudi širjenje različnih oblik državnega in zasebnega strokovnega trgovskega šolstva, ki je bilo osredinjeno zlasti v večjih mestih, v Ljubljani in Mariboru pa sta delovali tudi trgovski akademiji.

V sklepnem poglavju *Poslovanje (374-395)* je avtorica osvetlila še postopek registracije trgovinskih obratov ter modernizacijo na področju poslovanja v obliki vele- in male prodaje, ureditve poslovnih prostorov in reklamne dejavnosti. Zunaj časovnega okvira monografije je opozorila še na prelomni čas po koncu druge svetovne vojne, ko se je razvoj slovenske trgovine s postopno zadušitvijo privatnega sektorja »obrnil na glavo« (396). Število zasebnih trgovin se je z zaplembami, sekvestriranjem in nacionalizacijo naglo zmanjševalo do dokončne likvidacije leta 1948.

Razvojne procese v slovenski trgovini v prvi polovici 20. stoletja je avtorica bogato ilustrirala z okoli 75 grafi in tabelami ter številnimi fotografijami. Iz razdelka o virih in literaturi se vidijo njena temeljita hevristična prizadevanja. V okoli 1850 opombah je ob podrobni navedbi uporabljenega gradiva podala tudi dragocena pojasnila. Arhivsko dokumentacijo je uporabila iz fondov Arhiva Republike Slovenije, Zgodovinskega arhiva Celje in Pokrajinskega arhiva Maribor, pomembni viri pa so

bili tudi uradni listi, adresarji, statistične publikacije in časopisje ter posamezna ustna pričevanja. Seznam literature obsega okoli 160 domačih in tujih samostojnih publikacij in razprav.

Dr. Marija Počivavšek je v monografiji analitično in sintetično z uspešno uporabo komparativne metode prikazala vse vidike trgovinske dejavnosti v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja, s posebnim poudarkom na obdobje med vojnama. Iz njihove podrobne osvetlitve se vidi, da se je trgovina kot vedno bolj pomembna gospodarska panoga v obdobju med vojnama v primerjavi s časom pred prvo svetovno vojno okrepila ter se uspešno prilagajala modernim evropskim trendom v tej gospodarski panogi. Izid monografije pomeni ne le obogatitev in dopolnitev slovenskega gospodarskega zgodovinopisja, temveč je tudi dragocen prispevek k izpopolnitvi podobe življenja Slovencev v desetletjih pred drugo svetovno vojno.

Miroslav Stiplovšek

Dr. Tone Ferenc, Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: Razkosanje in aneksionizem, 1; Raznarodovanje, 2; Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav, 3; Odpornišтво, 4; Osvoboditev Slovenije in oblikovanje slovenske države leta 1945, 5. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2006, 2010, 2009, 2011, 2012. 502, 392, 442, 452, 224 strani. (Zbirka Historia 12, 13, 14, 21, 22)

S peto knjigo o osvoboditvi Slovenije in oblikovanju slovenske države leta 1945 je sklenjena izdaja izbranih del Toneta Ferenca (1927-2003), ki je s svojim izredno obsežnim znanstvenim in strokovnim opusom o različnih vidikih poteka druge svetovne vojne v Sloveniji pomembno obogatil slovensko zgodovinopisje novejših dobe. Samo količinski podatek o okoli osemsto razpravah, člankih in drugih prispevkih ter o kar sedemintridesetih monografijah, edicijah virov in drugih samostojnih publikacijah v pol stoletja trajajoči znanstveni dejavnosti je vreden vsega občudovanja in spoštovanja. Razpršenost študij in sintetičnih orisov po številnih domačih in tujih revijah je spodbudila zamisel o koristnosti in potrebnosti tematske izdaje njegovih izbranih del zlasti za strokovno pa tudi širšo javnost.

Urednik Mitja Ferenc, ki je zasnoval edicijo tudi iz hvaležnosti do očeta, je s smotno razvrstitvijo izbranih del v tematske sklope opredelil tudi raziskovalna težišča njegovega opusa. Pri vsakem delu je navedel podatke o njegovi objavi, tista, ki so bila namenjena tuji javnosti, je objavil v izvirnem jeziku, za uporabo pa so dragocena tudi imenska kazala v zadnjih štirih knjigah. Tone Ferenc je večino del napisal v okviru projektov sedanjega Inštituta za novejšo zgodovino oziroma predhodnika Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, kjer je bil večino časa do upokojitve leta 1997 zaposlen, od leta 1975 kot znanstveni svetnik. Izdaja njegovih izbranih razprav in člankov v znanstveni zbirki Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani